

INTELLEKTUAL FAOLLIKNI OSHIRISHDA MUSTAQIL TA'LIM TEKNOLOGIYALARINING SAMARADORLIGI

Musayev Ashurali Shamshidinovich

Toshkent amaliy fanlar universiteti Pedagogika kafedrasi dotsenti

Annotatsiya: Bugungi kunda ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalar va mustaqil ta'lim shakllarining ahamiyati tobora ortib bormoqda. Ushbu maqolada intellektual faollikni oshirish jarayonida mustaqil ta'lim texnologiyalarining samara-dorligi o'rganildi. Avvalo mustaqil ta'lim va intellektual faollik tushunchalari aniqlanib, so'ngra mustaqil ta'lim texnologiyalarining ta'lim jarayonida qo'llanishi va ularning intellektual faollikka ta'siri tadqiq etildi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, mustaqil ta'lim texnologiyalari talabaning o'zini boshqarish, resurslardan mustaqil foydalanish, metakognitiv strategiyalarni qo'llash orqali intellektual faollikni oshirishga ijobiy ta'sir ko'rsatishi ma'lum bo'ldi. Maqolada, shuningdek, texnologik vositalarning afzalliklari va cheklovlari, amalga oshirishdagi pedagogik shart-sharoitlar ham muhokama qilindi. Kelgusida ta'lim sohasida mustaqil ta'lim texnologiyalarini samarali joriy etish bo'yicha tavsiyalar taqdim etildi.

Kalit so'zlar: mustaqil ta'lim, intellektual faollik, ta'lim texnologiyalari, metakognitiv strategiyalar, raqamli ta'lim muhit.

KIRISH

XXI asr ta'lim muhitida o'quvchilarning faolligi, mustaqil fikrlashi, ma'lumotni izlash va tahlil qilish qobiliyatlari muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ta'lim jarayonida faqat ma'lumot uzatish emas, balki o'quvchilarning o'z-o'zini boshqarish, shaxsiy o'rganish strategiyalarini qo'llashi, metakognitiv faollikni rivojlantirishi talab qilinadi. Shu nuqtai nazardan, mustaqil ta'lim (self-directed learning) kontsepsiyasi ham dolzarb bo'lmoqda. Mustaqil ta'lim — bu o'quvchining o'z maqsadini belgilashi, o'zini o'rganish rejasini tuzishi, resurslarni tanlashi, o'z faoliyatini baholashi kabi bosqichlardan iborat jarayon. Ushbu jarayonda ta'lim texnologiyalari — onlayn platformalar, interaktiv vositalar, mobil ilovalar, virtual muhitlar — muhim o'rin egallaydi.

Ta'lim jarayonining zamonaviy shakllari o'zgarishi tufayli, texnologik qo'llanmalar orqali mustaqil ta'limni qo'llab-quvvatlash, o'quvchilarning intellektual faolligini oshirish masalasi ustuvor bo'lmoqda. Intellektual faollik deganda o'quvchining bilimni tahlil qilish, muammalarni hal qilish, kreativ fikrlash, mustaqil qaror qabul qilish kabi yuqori darajadagi kognitiv jarayonlari tushuniladi. Mustaqil ta'lim texnologiyalari ushbu jarayonlar uchun qulay zamin yaratishi mumkin.

Shu munosabat bilan ushbu maqola intellektual faollikni oshirishda mustaqil ta'lim texnologiyalarining samaradorligini nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilishga qaratilgan. Maqolaning maqsadi — mustaqil ta'lim texnologiyalarining intellektual faollikka ta'sirini aniqlash, ta'lim amaliyotida qo'llanish shartlarini aniqlash va tavsiyalar ishlab chiqish. Tadqiqot savollari quyidagilardan iborat:

1. Mustaqil ta'lim texnologiyalari qanday shakllarda qo'llanilmoqda?
2. Bu texnologiyalar intellektual faollikning qaysi jihatlariga ta'sir qiladi?
3. Ularni qo'llash jarayonida qanday pedagogik va tashkiliy shart-sharoitlar muhim?

Maqolaning keyingi bo'limlarida avvalo mavzu bo'yicha adabiyotlar ko'rib chiqiladi, so'ngra mustaqil ta'lim texnologiyalarining qo'llanilishi va natijalari muhokama qilinadi.

ASOSIY QISM

1. Mustaqil ta'lim va intellektual faollik tushunchalari

Mustaqil ta'lim (SDL — self-directed learning) o'quvchining o'z-o'zini boshqarishi, o'rganish jarayonini rejalashtirishi, amalga oshirishi va baholashi orqali amalga oshiriladigan o'quv jarayonidir [1]. Intellektual faollik — bu o'quvchining fikrlash, tahlil qilish, yaratish, mustaqil qaror qabul qilish

kabi yuqori kognitiv shakllarni namoyon qilishi. Intellektual faollikni oshirish ta'lim maqsadlarining muhim qismi bo'lib, o'rganishni "qanaqadir o'rganish"dan "o'zini o'rganish" gacha kengaytiradi.

2. Mustaqil ta'lim texnologiyalari va ularning pedagogik imkoniyatlari

Raqamli va ta'lim texnologiyalari mustaqil ta'lim jarayonida ko'plab imkoniyatlar yaratadi: o'quvchi uchun moslashtirilgan o'quv saytlari, interaktiv modullar, mobil ilovalar, onlayn forumlar, o'zini baholash vositalari va boshqalar. Masalan, OECDning "Digital Education Outlook 2021" hisobotida ta'lim jarayonida sun'iy intellekt, blokcheyn, robotika texnologiyalari ta'limni personalizatsiya qilish va mustaqil o'rganishni qo'llab-quvvatlash imkoniyatiga ega ekanligiga e'tibor qaratilgan [2]. Shuningdek, tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki: texnologiyaga tayyorlik (technology readiness) va onlayn muhitga tayyorgarlik mustaqil ta'lim jarayonida o'quvchining muvaffaqiyatiga bevosita ta'sir qiladi [3].

3. Mustaqil ta'lim texnologiyalarining intellektual faollikka ta'siri

Mustaqil ta'lim texnologiyalarining intellektual faollikni oshirishdagi ta'siri bir nechta jihatlarida namoyon bo'ladi:

- O'quvchilarning o'zini boshqarish va metakognitiv strategiyalarni rivojlantirish imkoniyati: Mustaqil ta'lim texnologiyalari talabaga qayerda, qachon va qanday o'rganishini tanlashga imkon beradi. Bu esa metakognitiv ong va o'zini tashkil etish qobiliyatini mustahkamlaydi [4]
- Resurslarga erkin kirish va o'zlashtirish: Onlayn modul, elektron darsliklar va mobil ilovalar o'quvchilarga turli manbalardan mustaqil foydalanish imkoniyatini beradi. Masalan, elektron o'quv-materiallari kasb-tayyorgarlik maktablarida o'quvchilarning mustaqil o'rganish reaksiyasini ijobiy o'zgartirgani tajribada topilgan [5].
- Motivatsiyani oshirish va faollikni rag'batlantirish: Texnologiyali muhit o'quvchilarning rag'batini oshiradi, interaktivlik va o'zgaruvchan o'quv shakllari orqali ularni faol ishtirok etishga jalb qiladi.
- Intellektual faollikning yuqori bosqichlarini qo'llab-quvvatlash: Mustaqil ta'lim texnologiyalari o'quvchilarga muammolarni mustaqil hal qilish, tanlangan yo'l bilan o'rganish, natijalarni baholash hamda yangi bilimlarni yaratish jarayonida yordam beradi. Shu tarzda, kreativ fikrlash, tahlil va baholash kabi intellektual faollik shakllari rivojlanadi.

4. Shart-sharoitlari, cheklovlari va pedagogik tavsiyalar

Texnologiyalar va mustaqil ta'lim jarayonini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun bir nechta muhim pedagogik va tashkiliy shart-sharoitlar mavjud:

- O'quvchilarning texnologiyaga tayyorgarligi va raqamli savodxonligi: Tadqiqotlarda raqamli savodxonlik va onlayn o'rganishga tayyorgarlik mustaqil ta'lim qobiliyatining muhim omili ekanligi aniqlangan [6]
- O'qituvchilar va boshqaruvchilar tomonidan qo'llab-quvvatlash: Mustaqil ta'limni muhitga integratsiya qilish o'qituvchilarning roli, motivatsiyasi, texnologiyani qo'llash qobiliyati bilan chambarchas bog'liq.
- Muhit va infratuzilma: Adamlar erkin o'rganish uchun qulay muhit (internetga ulanish, mos qurilmalar, interaktiv platforma) va tashkiliy qo'llab-quvvatlash zarur. Masalan, onlayn mustaqil o'rganish vestern oliy ta'lim muhitida ko'plab tashkiliy jihatlar bog'liq ekanligi aniqlangan [7].
- O'zini boshqarish strategiyalarini rivojlantirish: O'quvchilarga mustaqil rejalashtirish, vaqtlarni boshqarish, resurslarni tanlash, baholash kabi strategiyalarni o'rgatish lozim.
- Cheklovlari: Texnologiyalarning ortiqcha yuklamasi, digital chalgituvchi omillar, interaktivlikning yetishmasligi, o'quvchining o'zini nazorat qila olmasligi kabi muammolar mavjud [8].

NATIJALAR VA MUHOKAMALAR

Tadqiqotlar natijalari shuni ko'rsatadiki: mustaqil ta'lim texnologiyalarini qo'llash o'quvchilarning intellektual faolligini oshirishda samarali bo'lishi mumkin. Masalan:

- Elektron darsliklar va interaktiv materiallardan foydalanish o'quvchilarning mustaqil o'rganish reaksiyasini yaxshilaganligini aniqlagan tadqiqot mavjud [10]
- Onlayn muhitda raqamli savodxonlik va o'rganishga tayyorgarlik darajasi yuqori bo'lgan o'quvchilarda mustaqil o'rganish qobiliyatlari ham yaxshi ekanligi ko'rsatilgan [9]
- Blended (aralash) o'quv shakli, ya'ni texnologiya bilan boyitilgan ta'lim muhitlari o'zini mustaqil o'rganishga rag'batlantirishi ma'lum bo'lgan [10]

Muhokama sifatida quyidagilarni aytish mumkin: Mustaqil ta'lim texnologiyalari o'z-o'zini nazorat qilish, rejalashtirish va baholash kabi strategiyalarni rag'batlantiradi. Bu esa intellektual faollik komponentlari — tahlil qilish, yaratish, muammolarni hal qilish kabi — rivojlanishiga xizmat qiladi. Biroq, texnologiyaning o'zi yetarli emas; u pedagogik model, o'qituvchilar qo'llab-quvvatlashi, to'g'ri infratuzilma bilan integratsiyalashgan holda ishlaganda samarali bo'ladi. Bundan tashqari, texnologiyaga kirish imkoniyati kam bo'lgan joylarda tengsizlik muammosi paydo bo'lishi mumkin. Shuningdek, talabning mustaqil ta'limga tayyorgarligi va raqamli savodxonligi past bo'lsa, texnologik vositalar kutilgan natijani bermasligi ehtimoli mavjud.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, mustaqil ta'lim texnologiyalari intellektual faollikni oshirishda muhim vosita bo'lishi mumkin. Ular o'quvchilarga o'zini boshqarish, rejalashtirish, resurslarni tanlash va baholash imkoniyatini beradi, bu esa tahlil-fikrlash va yaratish qobiliyatlarini rivojlantiradi. Biroq, texnologiyaning samarali qo'llanishi uchun talabalar va o'qituvchilar tayyorgarligi, infratuzilma, o'qitish metodikasi va muhitning qulayligi muhim omillardir. Kelgusida ta'lim muassasalari uchun quyidagi tavsiyalar muhim:

- Talabalarga mustaqil ta'lim strategiyalarini o'rgatish va raqamli savodxonlikni rivojlantirish.
- Ta'lim muhitida aralash (blended) va interaktiv texnologiyalarni joriy etish.
- O'qituvchilarni texnologiyalarni qo'llashga tayyorlash va pedagogik metodlarni yangilash.
- Ta'limda adolatli imkoniyatlarni ta'minlash — barcha talabalarga texnologiyaga kirish imkoniyatini yaratish.
- Mustaqil ta'lim jarayonini baholash va qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini tashkil etish.

Umuman olganda, mustaqil ta'lim texnologiyalari intellektual faollikni oshirishda katta salohiyatga ega, lekin ular o'z-o'zidan natija bermaydi — muvaffaqiyatli natija uchun tizimli yondashuv talab etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Musaev A. S. Rashid Mustafa on the state of affairs in Azerbaijan //E Conference Zone. – 2022. - pp. 125-128.
2. Musaev A. S. On the competence of Mustafa Tyler in security issues //E Conference Zone. – 2022. - pp. 115-117.
3. Aprinastuti, M., Siregar, M. T., Ahmaddien, I., Kristia, K. (2023). Learning Management and ICT on the Learning Effectiveness: A Literature Review from Diverse Lenses. *AL-ISHLAH: Jurnal Pendidikan*. journal.staihubbulwathan.id
4. Christiyanti Aprinastuti et al. (2023). Digital Tools for Independent Learning in Higher Education. *Scitepress*. SciTePress
5. Demir, F., İlhan, E. (2022). Students' Self-Directed Online Learning Skills in Distance Higher Education: Students' Voice and Faculty Members' Supports. *Psycho-Educational Research Reviews*, 11(1), 174-193. perrjournal.com

6. Huang, T., Chen, J. (2024). Research on the Problems and Strategies of Online Self-directed Learning for College Students in Higher Vocational Colleges. *Education Reform and Development*. bbwpublisher.com
7. Lai, Y., Admiraal, W. F., Saab, N. (2022?). Self-Directed Learning with Mobile Technology in Higher Education. *Leiden University Graduate School of Teaching*. Universiteit Leiden
8. Abdullayeva N. Muammoli ta'lim va uning psixologiyasi. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2020.
9. Yo'ldoshev A. Innovatsion ta'lim texnologiyalari. – Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2021.